

У той жа час ёсць і адна загадка, дзе выкарыстоўваецца абразлівы зварот да жанчыны:

Прыляцеў белогор да ўханіў дрыгуна.

– А ты, шэльма, дзе была?

– На прыпечку сядзела, лапытэчкі давала. (Ястраб, курыца, жанчына карміла дзіця).

Характэрна, што людзі, ствараючы загадкі, звяртаюцца да розных параўнанняў згодна з тым, на якіх рысах ці прыкметах акцэнтуюцца ўвага ў канкрэтным тэксе. Здараецца так, што адразу падкрэсліваецца некалькі якасцей. У адным варыянце грудзі маці параўноўваюцца з мясам без касцей: *Прыехаў госць без вясцей, ёў мяса без касцей*; у другім – з лебедзем: *Белы лебедзь на блюде не быў, усе людзі елі*; у трэцім – з бутэлочкай: *Белая бутэчка, чырвоная шыйка* і інш.

Вуснай народнай творчасці належыць значнае месца ў жыцці кожнага народа. Кожны жанр фальклору мае кагнітыўны патэнцыял, з’яўляецца своеасаблівым нацыяльна-культурным тэкстам. Менавіта таму ў вуснай народнай творчасці адлюстраваны назіранні нашых продкаў за рэчаіснасцю, іх вопыт, вераванні, звычаі і інш.

Беларускія загадкі тэматычнай групы “сямейныя адносіны” яскрава адлюстроўваюць розныя бакі сямейнага ладу беларусаў: сваяцкія сувязі, узаемаадносіны членаў сям’і, працу і інш.

Такім чынам, мы бачым, што загадкі, як і іншыя тэксты вуснай народнай творчасці, з’яўляюцца своеасаблівым нацыянальна-культурным тэкстам, у якім захоўваюцца разнастайныя ўяўленні і веды нашага народа пра жыццё, пра навакольную рэчаіснасць. Галоўнае – вывучаць, аналізаваць іх і пераймаць вопыт нашых продкаў.

Літаратура

1. Беларуская вусна-паэтычная творчасць: Падручнік для студэнтаў філал. спец. ВНУ / К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік і інш. Мн., 2000.
2. Беларускі фальклор: Хрэстаматыя / Склад. К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік, І. К. Цішчанка. Мн., 1996.
3. Загадкі / Склад. М. Я. Грынблад, А. І. Гурскі. Мн., 1972.
4. Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Спб., 1893. Т. 1.
5. Этнаграфія Беларусі / Беларуская савецкая энцыклапедыя. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 375 с.

К.Г. Бабака

ІРОНІЯ ЯК СРОДАК АЦЭНКІ

Іронія – дастаткова цікавы сродак надання ацэнкі, пераважна адмоўнай. Спалучаючы ў адным паведамленні сцвярджэнне і адмаўленне, іронія з’яўляецца больш моцным і катэгарычным сродкам ацэнкі, чым простая канстатацыя адмоўных рысаў. Даследчыкі часта падкрэсліваюць агрэсіўнасць іроніі (насмешкі), спасылаючыся на З. Фрэйда, які ў сваю чаргу лічыў насмешку сімвалічным знічтажэннем ворага.

Пацвержаннем таго, што іронія мае непасрэднае дачыненне да ацэначнасці, служыць тое, што перадумовай стварэння іранічнага выказвання з’яўляецца наяўнасць у суб’екта іроніі ідэала (падставы для ацэнкі), сфармаванага на базе каштоўнасна-арыентаванай дзейнасці, з пазіцый якой іранізуючы суб’ект ацэньвае і крытыкуе рэчаіснасць, а таксама ўпэўненасць у агульназначымасці свайго ўяўлення пра “ідэал”, і расчараванне ў немагчымасці рэалізацыі, увасаблення “ідэала” ў жыццё.

Асноўнымі сродкамі выражэння іроніі ў жывым маўленні з’яўляюцца паралінгвістычныя (жэсты, міміка, пантаміма, жэстыкуляцыя, інтанацыя) і экстралінгвістычныя (пакашліванне, смех, плач, тэмп маўлення). У выпадку пісьмовай мовы іронія праяўляецца на стылістычным, лексічным, а ў рэдкіх выпадках і на граматычным, марфалагічным ухроўнях. Да ліку індикатараў іроніі можна аднесці, напрыклад, выклічнікі, пастаянныя эпітэты, неалагізмы, архаізмы, змяшанне стыляў, сказавыя формы аповеду, каламбур. Графічным паказчыкам выкарыстання іроніі з’яўляюцца наступныя прыёмы: напісанне слова ў двукоссі, выдзяленне курсівам. Але ўсе гэтыя сродкі варта лічыць факультатывнымі маркёрамі іранічнай інтэнцыі, паколькі яны з’яўляюцца тыповымі для ацэначных выказванняў у цэлым.

Адзначым, што “пераварочванне сэнсу” таксама не заўсёды з’яўляецца маркёрам іроніі. У лексікаграфічнай практыцы, якая арыентуецца на словаўжыванне, паметайце *іран.* належыць пераважна кніжным словам або словам высокага стылю з мэтай указання на стылістычна кантрастнае адценне іх ужывання. Такім чынам, бачна, што дамінаванне кампанента ‘насмешка’ і падаўленне кампанента ‘пераварочванне сэнсу’ ў асэнсаванні іроніі спрыяе таксама сцвярджэнням шматлікіх лінгвістаў, што іранічныя ўжыванні слова або выказвання не заўсёды супрацьлеглыя літаральнаму сэнсу.

Вылучаюцца 3 тыпы іроніі ў залежнасці ад ужывання: кантэкстная, сітуацыйная і дыялагічная.

Кантэкстная іронія выкарыстоўваецца ў межах аднаго выказвання і выражаецца праз семантычнае разналаддзе дзвюх лексічных адзінак”. Парадокс, які пры гэтым утвараецца, пераадольваецца якраз шляхам разумення адной з адзінак у пераносным сэнсе.

Не толькі людзі, але цэлыя літаратурныя жанры “рэпрэсіраваліся” ў імя светлай будучыні. [Ігар Запрудскі. “Гравітацыя кола”. № 25].

“Той час вызначыўся і нейкай эпідэміяй хрысціянскага неафіцтва. Сотні тысяч былых несвядомых атэістаў раптам кінуліся да Бога, пабеглі ў царкву”. [Ігар Запрудскі. “Партрэт асветніцы, народжанай на мяжы тысячагоддзяў”. №2].

Сітуацыйная іронія апелюе да відавочнай для ўдзельнікаў камунікацыі сітуацыі. У дадзеным выпадку кантраст узнікае паміж сітуацыяй і выказваннем пра дадзеную сітуацыю.

*“Хто пра што, а я пра восень:
Я пайшоў на агарод,*

*Гарбузы там з град пазносіў
Склаў да кучы іх пад плот.*

*Што тут скажаеш?! Працалюбівы наш паэт. Любіць і шануе
патрыярхальны вясковы ўклад жыцця і асабліва – восеньскую пару
года*. [ЛеГАЛ. “Простыя словы, простыя рэчы”, №23].

“А вось проста унікальны вобраз:

И гипсовый Сергей Есенин

*С челом, уткнувшись в салат...” [Лада Алейнік. “Пушкін
плача..” № 43].*

Дыялагічная іронія – гэта аперацыя не над словам, а над выказваннем, рэплікай дыялогу, маўленчым дзеяннем (або паводзінамі) каго-небудзь. У вусным маўленні такі тып іроніі часцей за ўсё праяўляецца пры дапамозе жэстаў, мімікі. Такі тып іроніі ўяўляе сабой найбольшую цікавасць (як і эфектыўнасць). Бо спачатку нібы станоўча ацаніўшы пэўную з’яву, нібы ўзнёсны яе, пахваліўшы, наступнымі выказваннямі аўтар скідае яе з нябёсаў на зямлю.

“Что мир качнется,

гулко ухнет дважды

И явит вербу в розовых чулках.

*Але асабліва ўражвае вярба ў ружовых панчохах. Проста не
вярба, а дама лёгкіх паводзін*. [Наталля Капа. "Вздымаю взор с
мечтой о небе, но... " № 4].

Найбольшую цікавасць уяўляе іронія на ўзроўні камунікатыўнага акту. У адрозненне ад іншых няшчырых камунікатыўных актаў (напр., мана, ліслінасць), аўтар іранічнага выказвання не толькі не імкнецца схваць непраўдзівасць свайго выказвання, але, наадварот, разлічвае на разуменне адрасатам непраўдзівасці сцверджання, на яго немагчымасць не ўбачыць гэтую непраўдзівасць. Як бачым сама па сабе іронія – імпліцытны сродак надання ацэнкі, але для паспяховасці іранічнага камунікатыўнага акту існуюць шэраг экспліцытных паказчыкаў, сярод іх найбольшую ролю адыгрываюць актамаўленчыя прэсупазіцыі, без якіх іранічнае маўленне хутчэй за ўсё будзе ўспрынята як звычайнае.

Так, можна вылучыць наступныя тыпы іранічных камунікатыўных актаў на аснове класіфікацыі ілакатыўных камунікатыўных актаў (у свой час прапанаванай Дж.Р. Серлем):

1. Рэпрэзентатывы. Сэнс, або мэта членаў класа рэпрэзентатываў – у тым, каб зафіксаваць (у рознай ступені) адказнасць гаворачага за паведамленне пра нейкае становішча рэчаў, за ісціннасць меркавання.

*“І, дарэчы, чаму назвай гэтай казкі пазначаны зборнік? Ці не
лепі было б назваць “Чароўныя астрагалы” або “Развітанне з
Марсам”? Можна, таму, што апавяданне Э. Кузняцовай самае*

доўгае?” [Юрый Чарнякевіч.” Чароўныя астрагалы, або Беларуская дзіцячая фантастыка “. № 44].

2. Дырэктывы. Ілакатыўная накіраванасць іх заключаецца ў тым, што яны ўяўляюць спробы з боку моўцы дабіцца таго, каб слухач нешта здзейсніў.

Сем наступных сказаў анатацыі ўяўляюць сабою пытанні кшталту “как не потерять?”, “как вернуть?”, “как в очередной раз простить?” У апошнім жа, дзевятым, аўтар запэўнівае, што “подсказки к ответам на эти вопросы” чытач знойдзе ў рамане. Словам, калі ў каго з вас ёсць азначаныя праблемы, хуценька прачытайце “Территорию души” (700 старонак!), і ўсё вас будзе “о’кей”. [Непісьменнае пісьменства, альбо Сіндром Бронскага.]

Ці вось № 131 “Чорны яйкаквадрат”. Не саромейцеся, гэта менавіта тое, пра што вы падумалі. [Андрэй Канстанцінаў. “Антыдухоўнасць”. № 41].

3. Камісівы – тыя ілакатыўныя акты, мэта якіх – у тым, каб ускласці на гаворачага абавязак здзейсніць нейкі ўчынак у будучым або кіравацца пэўнай лініяй паводзінаў.

“Еще жара, но клетот уток

Уже пророчит холода.

Што ж, трэба будзе прыслухацца. Дасюль падавалася, што “утки” схільны “крякать”, а “клетот” ідэнтыфікаваўся пераважна з буслам...” [ЛадаАлейнік. “Пушкін плача...” №43].

4. Экспрэсівы. Ілакатыўная сіла гэтага класа – у тым, каб выказаць псіхалагічны стан, зададзены ўмовам і шчырасці адносна стану рэчаў, вызначанага ў межах прапазіцыйнага зместу.

Як у нумары 109 з эпітажнай назвай “Ружовая дзяўчына”. Прычым гэта эпітаж дзеля эпітажу, бо з тэксту высвятляецца, што ніякая дзяўчына Лаў-Лаў (sic!) не ружовая, а ў канцы казкі яна наогул выходзіць за хлопца (прабачце, але цытата) Фак-Фака. [Андрэй Канстанцінаў. “Антыдухоўнасць”. № 41].

Былі ў нас калісьці такія паэты з народа (не блытаць з народнымі) як Мікола Засім і Міхась Васілёк, то чаму сёння не могуць быць падобныя да іх Васіль Андрыеўскі і Уладзімір Несцяровіч? І няхай будуць. Спадзяюся, і чытач у іх адпаведны знойдзецца. А значыць, і беларускамоўны асяродак... Не ўсім жа быць недасяжнымі Разанавымі. [ЛеГАЛ. "ПРостыя словы, простыя рэчы..." №23].

5. Дэкларацыі. Ажыццяўленне якога-небудзь акту з дадзенага класу усталёўвае суадносіны паміж прапазіцыянальным зместам і рэчаіснасцю; паспяховае ажыццяўленне акту гарантуе сапраўдную адпаведнасць

прапазіцыйнага зместу рэчаіснасці. Дадзены тып іранічных камунікацыйных актаў ў тэкстах рэцэнзій не выяўлены.

Такім чынам, калі прааналізаваць выпадкі ўжывання іроніі як сродку ацэначнасці ў жанры літаратурнай рэцэнзіі, то відавочна, што ацэначнасць у іранічным камунікатыўным акце найчасцей праяўляецца (як, дарэчы, і ў звычайным, неіранічным) у рэпрэзентатывах. Радзей сустракаюцца ў дырэктывах і экспрэсівах і не характэрна для іранічных дэкларатываў.

Сярод тыпаў ацэначнай іроніі пашыранымі з'яўляюцца кантэкстная і дыялагічная іронія. Радзейшае выкарыстанне сітуацыйнай іроніі тлумачыцца тым, што для яе ў большай ступені характэрны экстралінгвістычныя фактары: наяўнасць канкрэтнай сітуацыі, з якой можна меркаваць аб мэтазгоднасці іранічнага кантэксту.

Ірына Галуза

ПАРАЎНАННЕ ПАНЯЦЦЯЎ ЖЫЦЦЁ-СМЕРЦЬ: БЕЛАРУСКА-СЛАВАЦКІЯ ПАРАЛЕЛІ

Фізічная смерць, спыненне жыццядзейнасці, заключны момант існавання чалавека на зямлі ў большасці навуковых прац узгадваецца толькі фрагментарна, у кантэксце больш шырокіх разважанняў і аналогій. Але якой бы цяжкай і складанай у псіхалагічным плане не была тэма смерці чалавека і яго адпраўкі на вечны спачын, прааналізаваць яе трэба, прычым зрабіць гэта стрымана і абачліва, звяртаючы ўвагу на прынцыповыя акалічнасці, дэталі. Так будуць выкрывацца асаблівасці этнічнага светасузірання і светаўспрымання, народнага менталітэту, паступова спасцігацца спрадвечныя ісціны.

У дадзеным даследаванні будзе прадстаўлены менавіта момант сыходу, як да яго ставяцца беларусы і славакі. Аналізавацца сыход будзе на базе ўстойлівых выказаў беларускай і славацкай моў – прыказак, прымавак і часткова фразеалагізмаў. І гэта невыпадкова, бо, з'яўляючыся падсістэмай пэўнай асобна ўзятай мовы, поруч з універсальнай мудрасцю прыказкі і прымаўкі адлюстроўваюць і нацыянальныя спецыфічныя каштоўнасці, ідэалы і ўяўленні, уласцівыя прадстаўнікам канкрэтнай моўнай групы.

Тэму скону будзем разглядаць па наступнай схеме: адносіны да смерці (і звернем увагу на адносіны да жыцця ў беларусаў і славакаў, а таксама на ацэнку пражытага); момант надыходу смерці; як пражыў – такая і смерць; падсумаванне, вынікі; парады, як ставіцца да смерці.

1. Адносіны да смерці:

– для беларуса смерць – самае благое і непапраўнае: *Горшай бяды не будзе, як смерць* [3, 414]; *Лепш дзесяць разоў цяжка хварэць, як адзін раз лёгка памраць* [3, 415]; сярод славацкіх адзінак знаходзім адваротныя па сваім сэнсе: *Lepší krátky život ako dlhá smrť* [1, 114]; *Radšej v cudzine desať raz zomrieť, ako doma raz* [1, 115];